

Marjan Ivković

SOLIDARNOST I AUTONOMIJA U KONTEKSTU PANDEMIJE: DOMINANTNI REČNICI KRITIKE I SKICA ALTERNATIVE

SAŽETAK

U radu se analiziraju dominantni rečnici kritike pandemijske politike u Srbiji, koji se posmatraju kao reprezentativni za ocenu emancipatornog potencijala pandemije uopšte, u smislu njenog potencijala za delegitimizaciju neoliberalne demokratije. Rad razmatra dva rečnika koji poseduju izvesni kritički potencijal u ovom pogledu – tzv. proceduralistički liberalno-demokratski i rečnik „života ispred ekonomije“ – da bi zatim ukazao na nemogućnost ovih rečnika da pandemijsku politiku shvate kao formu društvene dominacije kojom se nastoji otклонiti pretnja po legitimnost poretka. Autor analizira prirodu dominacije koja se može iščitati iz glavnog narativa pandemijske politike – narativa o „nedisciplinovanim građanima“, i zaključuje da je posredi manifestacija „kompleksne dominacije“ (Lik Boltanski) koja poseduje strukturu „normativnog paradoksa“ (Aksel Honet i Martin Hartman). Naposljetku, rad predstavlja nacrt alternativne leve kritike pandemijske politike koja razvija preliminarni model „intersubjektivnog konstituisanja“ lične autonomije unutar demokratske javne sfere kao bazičnog preduslova za osećanje građanske solidarnosti.

KLJUČNE REČI

pandemija, legitimizacija, rečnik kritike, neoliberalizam, autonomija, solidarnost, intersubjektivnost

1. Emancipatorni potencijal pandemije: neke zablude

Ima li pandemija virusa kovid-19 društveno emancipatoran potencijal? Ovo pitanje zaokuplja veliki broj društvenih naučnika i političkih komentatora širom sveta. Hoće li pandemija konačno razobličiti neoliberalnu mantru da „nema društva, već samo pojedinaca“, i da je društveno-ekonomsko uređenje zasnovano na takmičarskom individualizmu, a ne na solidarnosti i osećanju ljudske međuzavisnosti, jedino koje obezbeđuje ekonomsko blagostanje i napredak? Pol Mejson (Paul Mason) smatra da pandemija može imati sličan efekat po sudbinu kapitalizma kakav je velika epidemija kuge imala spram evropskog feudalizma u 14. veku: „Ako je velika kuga iz 14. stoleća bila okidač za post-feudalnu imaginaciju, moguće je – i poželjno – da će ova pandemija biti okidač za post-kapitalističku imaginaciju. I to brzo.“ (Mason 2020).

Nema sumnje da je pandemija jedan globalni kontingentni događaj koji poseduje *potencijal* da proizvede ozbiljnu rupturu u obrascima legitimizacije nominalno demokratskih političkih zajednica utemeljenih na kapitalističkoj proizvodnji društvene stvarnosti. Činjenica da pandemija disproportionalno pogađa siromašne društvene slojeve prepoznata je i analizirana širom sveta, i već je postala element svakodnevnog znanja koji mora biti neugodan po svaki obrazac systemske legitimizacije koji počiva na nominalnom egalitarizmu, na predstavi o jednakosti šansi svih građana određene političke zajednice, uključujući i šansu da se preživi pandemija. Intuitivno nam je blisko stanovište da nije moglo biti događaja sa većim potencijalom za delegitimizaciju „neoliberalne demokratije“ nego što je to pandemija, koja nam nanovo otkriva nesvodivu društvenost naših egzistencija i ukazuje na intrinzičnu nemogućnost kapitalizma da na optimalan način odgovori na jedan ovakav izazov u smislu minimizovanja izgubljenih života.

Pa ipak, pandemija traje već gotovo deset meseci, a unutar današnjeg hiper-ubrzanog sveta još uvek ne vidimo njene ozbiljnije emancipatorne efekte. Ako malo bolje pogledamo, svedoci smo određenih suprotnih efekata: pandemija je uveliko divljala u SAD i odnela više hiljada života, kada je u aprilu 2020. postalo jasno da je progresivni kandidat u Demokratskoj partiji, Berni Sanders, koji se zalagao za univerzalno besplatno zdravstveno osiguranje, izgubio u trci za predsedničku nominaciju od Džozefa Bajdena. Najnoviji podaci sugerišu da je popularnost brazilskog predsednika Žaira Bolsonaro, koji je pandemiju proglasio za izmišljotinu i koji snosi odgovornost za desetine hiljada smrti koje su se mogle izbeći, u porastu. Svedoci smo i određenih perfidnijih manifestacija anti-emancipatornih efekata pandemije: u Australiji se podižu školarine za studije humanističkih disciplina, pod izgovorom da je pandemija pokazala da je neophodno stimulisati mlade ljude da se preusmere ka tzv. „stem“ disciplinama (science, technology, engineering, medicine) – u pitanju je primer brutalne klasne dominacije, efektivno onemogućavanje svima osim najbogatijim studentima da studiraju humanističke discipline. Jedina zaista dobra politička vest iz sveta nakon dužeg vremena je pobeda Pokreta za socijalizam na izborima u Boliviji, ali i u tom kontekstu se čini da su drugi faktori imali znatno veći uticaj od pandemije.

Kako da tumačimo ovu na prvi pogled iznenađujuću činjenicu: da jedan globalni događaj sa nesumnjivim disruptivnim potencijalom spram obraza sistema legitimizacije neoliberalne demokratije do sada nije proizveo ozbiljnije progresivne političke efekte, već upravo suprotno? Da bismo počeli da artikulišemo odgovor na ovo pitanje, neophodno je da razumemo da za pojavu ozbiljnijih ruptura u obrascima systemske legitimizacije nije dovoljno da jedan kontingentni događaj poput pandemije proizvede određene

objektivne posledice koje mogu izoštriti senzibilitet aktera za diskrepanciju između legitimacijskih narativa i empirijske realnosti. Da bi se ova inicijalna, „implicitna“ ruptura legitimnosti pretočila u nešto što bi se moglo nazvati „drugostepenom“ rupturom, u *refleksivnu apropijaciju* povišenog senzibiliteta aktera od strane istih tih aktera i u kolektivno političko delanje inspirisano ovom apropijacijom, potrebno je da postoje odgovarajući simbolički resursi, diskurzivna „oruđa“ za artikulisanje kritike na koja se akteri mogu osloniti u pokušaju da artikulišu svoje novonastalo osećanje da „nešto nije u redu“ (Bourdieu, 1991; Boltanski, 2006).

Ta oruđa mogu predstavljati određene „rečnike opravdanja“ (Boltanski) koji orijentišu društveno delanje aktera u svakodnevici, a koji konkurišu dominantnim legitimacijskim rečnicima (npr. ekonomsko-egalitaristički rečnik kao relikv socijalizma u današnjoj neoliberalnoj Srbiji), ili pak objašnjenja društvene stvarnosti koje može ponuditi društvena teorija. Ukoliko ovih simboličkih resursa nema u dovoljnoj meri, inicijalna ruptura stvorena kontingentnim događajem će teško prerasti u onu drugostepenu (reflektivnu). Dobar primer ovakvog ishoda predstavlja epilog globalnog ekonomskog sloma iz 2008. – u uslovima praktičnog nepostojanja alternativnih vizija dobrog društva (politička levica je bila mrtva od 1989), inicijalna ruptura je brzo zatvorena uz pomoć malih modifikacija neoliberalne ideologije (jačanjem njene tehnokratske komponente i diksursom „stezanja kaiša“).

Pomenute modifikacije nas dovode do još jednog uvida – kada govorimo o prerastanju akterskog osećanja gubitka legitimnosti poretka u eksplisicivnu kritiku, važno je uočiti da se sa druge, „sistemske“ strane ne nalazi određeni pasivni monolit, već dinamičan mehanizam sačinjen od tehnika *društvene dominacije*, dakle tehnika neutralizacije kritike i zatvaranja pukotine koju određeni kontingentni događaj stvara u legitimacijskom obrascu. Jedna ovakva uspešna tehnika dominacije bio je sistemski narativ da je kriza iz 2008. bila rezultat „ekonomske neodrživosti“ („prostiranja preko gubera“) demokratske države blagostanja. Iako je u godinama nakon 2008. došlo do postepenog oživljavanja levice, brzo zatvaranje legitimacijske pukotine na zdanju kapitalizma odmah nakon krize je omogućilo da se određeni uspesi levice (pobeda Sirize na izborima u Grčkoj i uspon Džeremija Korbina u Britaniji) brzo ponište.

Ako nam, dakle, primer globalne finansijske krize pokazuje da se zbog efektivnosti društvene dominacije ne možemo osloniti na postepene i dugoročne emancipatorne efekte kontingentnog događaja, dakle u njegovo postepeno „krunjenje“ legitimacijskih obrazaca, ostaju nam dve mogućnosti. Ili ćemo se uzdati u već postojeće simboličke resurse za artikulaciju drugostepene rupture sistemske legitimnosti i truditi se da ih dodatno osnažimo i elaboriramo, ili ćemo pokušati da ponudimo određeni inovativni rečnik

koji bi se mogao efektivnije suprotstaviti tehnikama dominacije. Kako u tom smislu stoje stvari sa postojećim rečnicima društvene kritike u kontekstu pandemije – pre svega, sa konkretnim rečnicima *kritike načina na koji neoliberalne demokratije odgovaraju na pandemiju?*

2. Dominantni rečnici kritike: zaverologija, proceduralizam, „život ispred ekonomije“

Za potrebe ove analize fokusiraćemo se na Srbiju, s obzirom da u kontekstu pandemije neoliberalni „hibridni režim“ u Srbiji može da se posmatra i kao određena vrsta avangarde neoliberalne demokratije, kao implicitni model kome streme države kapitalističkog centra. Način na koji je vlast u Srbiji tokom pandemije manipulirala ekspertskim autoritetom („strukom“) kako bi učvrstila sopstveni legitimitet, delegitimisala ideal suverenog građanstva, te upodobljavala pandemijsku politiku potrebama sistemske reprodukcije (najpre oštre mere, zatim potpuno ukidanje mera radi održavanja izbora) mogla je samo biti predmet zavisti vlada poput Makronove u Francuskoj, Džonsonove u Britaniji ili (do skora) Trampove u SAD. U tom smislu, vodićemo se premisom da su i dominantni rečnici kritike državne pandemijske politike u Srbiji reprezentativni za razmatranje globalnog emancipatornog potencijala pandemije, pošto predstavljaju odgovor na ove avangardne manifestacije neoliberalnog režima upravljanja.

Zaverologija

Kada je u pitanju narativni pejzaž kritike pandemijske politike u Srbiji, najpre bi trebalo iz empirijske zamršenosti izdvojiti nešto što bismo mogli nazvati „zaverološkim“ rečnikom (da se poslužimo terminom Teofila Pančića) koji pandemiju proglašava izmišljotinom, i koji se temelji na ideologemama „novog svetskog poretka“, kritike „dubokih država“ i „suverenizma“ – dotični rečnik je tokom pandemije preplavio društvene mreže i žutu štampu u Srbiji. Iako rasprostranjen i popularan, zaverološki rečnik u svojoj čistoj, konzervativnoj i populističkoj formi nema veliki potencijal za delegitimizaciju državne pandemijske politike jer ga je veoma lako diskreditovati na temelju njegove faktičke neistinitosti i normativne partikularnosti. Zapravo, ovakva kritika sistemske legitimnosti može se svhatiti i kao funkcionalni komplement legitimacijskih rečnika – ona demonstrira inferiornost kritike spram postojećeg institucionalnog poretka. Proponenti ovog rečnika, često svesni ovih slabosti, nastoje da ga ojačaju ukrštanjem sa jednim drugim, kritički potentnijim – nazovimo ga „proceduralističkim“ rečnikom.

Proceduralizam

Proceduralistički rečnik može poprimiti dve osnovne forme: formu „immanentne kritike“ neoliberalnog poretka, odnosno kritike njegove „devijacije“ u pravcu jačanja državnog intervencionizma kroz anti-pandemijske mere poput *lockdown*-a, ili pak formu liberalno-demokratske kritike tehnokratsko-autoritarnih tendencija neoliberalizma. Prva, konzervativnija varijanta se fokusira na činjenicu da anti-pandemijske mere poput *lockdown*-a predstavljaju „kršenje prava na slobodno kretanje“ garantovano u mnogim demokratskim ustavima, i ima ograničen kritički potencijal iz sličnih razloga kao zaverologija: pokazuje jaču sklonost ka negiranju ozbiljnosti pandemije (lako se može faktički opovrgnuti) i stoga se veoma često fuzioniše sa zaverološkim rečnikom – ova fuzija predstavlja najčešći diskurzivni temelj tzv. „*anti-lockdown*“ protesta širom sveta.

Druga, liberalno-demokratska varijanta proceduralističkog rečnika kritike ređe negira ozbiljnost pandemije i naglasak stavlja na kršenje *demokratskih procedura* odlučivanja prilikom donošenja anti-pandemijskih mera. Uprkos tome što kritičari ovog rečnika koji sebe pozicioniraju na levisi liberalno-demokratsku varijantu proceduralizma gotovo uvek stavljaju u isti koš sa konzervativnijom, *anti-lockdown* varijantom, liberalno-demokratski rečnik se ne suprotstavlja anti-pandemijskim merama kao takvim već načinima na koji se mere donose. Upravo iz tog razloga ova kritika se često (sa levih pozicija) tretira kao „sitničava“ i neosetljiva za ozbiljnost pretnje koju pandemija predstavlja: kakve veze ima način na koji se anti-pandemijske mere donose ako su one u osnovi dobre, tj. teže minimizaciji gubitka ljudskih života?

Međutim, upravo u ovoj sitničavosti leži određeni kritički potencijal liberalnog proceduralizma: insistirajući na značaju demokratskih procedura pri donošenju mera, kritičari prizivaju načelo *građanske suverenosti*, odnosno kolektivnog političkog samoodređenja – ako se anti-pandemijske mere donose u interesu građana, onda građani moraju u izvesnom smislu biti i njihovi kreatori. Pre svega, načelo građanske suverenosti po proceduralizmu predupređuje *arbitrarnost* pandemijske politike koja može imati dugoročniji efekat naturalizacije autoritarizma, i koja omogućava predstavnicima vlasti da pandemijsku politiku prilagođavaju sopstvenim potrebama, odnosno potrebama sistemske reprodukcije kapitalizma. Dobar primer ovog rečnika kritike jeste tekst „Druga nedelja: Uredba na Naredbi“ Sofije Mandić:

Naredba ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja *nije validan pravni osnov za ograničenje ustavnog prava na kretanje*. Niti ijednog drugog prava. Možda su čitaoci Peščanika prošle nedelje, kada smo o tome pisali, smatrali ovo tek proceduralnom tričarijom. Stvari su se u

međuvremenu ipak promenile, jer je čak i ministar zdravlja odao priznanje važnosti procedura, a Naredba Nebojše Stefanovića se promenila čak četiri puta, sa naznakama izmena koje nemaju kraja. Zašto se ne bi menjale i nekoliko puta dnevno, ne bi li to bilo najuzbudljivije? Među stanovništvom je narasla panika i neizvesnost – *šta će nam danas dati, a šta će nam ukinuti?* (Mandić 2020)

Takođe, načelo građanske suverenosti bi trebalo da podrazumeva da se specifične potrebe različitih društvenih grupa uzimaju u obzir kada se donose opsežne anti-pandemijske mere (npr. potrebe hroničnih bolesnika, ljudi sa psihičkim tegobama, starijih ljudi, itd.):

Penzioneri, u želji da udahnu vazduh, kupe hranu ili podignu penziju, strahuju od sopstvene države, istrčavaju napolje, prerušavaju se i intenzivno strepe. Neizmerno me je rastužilo kada sam čula da je moj stariji poznanik neposredno posle jednog ovakvog *iskradanja* preminuo od srčanog udara. (Mandić 2020)

Potencijal proceduralističke kritike da dovede u pitanje legitimacijske matrice neoliberalnog društveno-ekonomskog poretka u kontekstu pandemije sastoji se u ukazivanju na rigidnost, arbitrarnost i nužnu redukciju društvene kompleksnosti koju sa sobom nosi tehnokratsko (nasuprot građansko-suverenog) odlučivanja o tako značajnim pitanjima kao što su anti-pandemijske mere. Proceduralizam (možda na prvi pogled paradoksalno) upućuje na *telos* samih demokratskih procedura – pravičnost, odnosno uzimanje u obzir bitnih potreba različitih grupa – ukazujući na to da tehnokratsko odlučivanje rezultira u negaciji ovih potreba pod velom apstraktno postavljenog višeg cilja („očuvanja života“) *upravo u cilju sistemske legitimizacije*. Dobar primer je pomenuta Uredba o apsolutnoj zabrani kretanja lica starijih od 65 godina za vreme vanrednog stanja u Srbiji, čija se navodna funkcionalnost gubi kada se uzme u obzir da ogromna većina ovih lica u Srbiji živi u transgeneracijskim domaćinstvima, dakle sa mladim ukućanima koji ih mogu zaraziti – umesto da se fokusiraju na edukovanje mladih kako da starije ukućane ne zaraze, kreatori pandemijske politike povlače simbolički „radikaln“ potez kojim se *simuliraju* naponi institucionalnog poretka da se sa pandemijom izbori, ali koji zapravo ne vodi minimizovanju gubitka života.

“Život ispred ekonomije”

Osnovna slabost proceduralističke kritike, sa druge strane, leži u nedovoljnom obraćanju pažnje na supstantivne manjkavosti sistemskog odgovora na pandemiju – pre svega strukturno uslovljenih nepravdi kapitalističkog

poretka. Široki slojevi nepriviligovanih građana nisu naprosto još jedna „društvena grupa“ čije se potrebe mogu „uzeti u obzir“ prilikom donošenja anti-pandemijskih mera (osim u desničarskoj mantri da se ovim ljudima mora dati „pravo da rade“, makar po cenu njihovog života). Problem njihove disproportionalne ugroženosti pandemijom usled društvenih nejednakosti i loših zdravstvenih sistema ne može se rešiti bilo kakvom anti-pandemijskom politikom, već podrazumeva supstantivnu i dugoročnu društvenu transformaciju. To nas dovodi i do trećeg dominantnog rečnika kritike pandemijske politike u neoliberalnoj demokratiji – rečnika centriranog oko imperativa „život ispred ekonomije“. Trebalo bi pre svega na ovom mestu napraviti razliku između šireg levog kritičkog rečnika koji se ograničava na delegitimizovanje neoliberalnog poretka u uslovima pandemije i ne zalazi detaljnije u samu pandemijsku politiku od rečnika koji u fokus postavlja upravo ovu politiku. Šira leva kritika naglasak stavlja na strukturnu nemogućnost kapitalizma da optimalno odgovori na pandemiju, usled njegove utemeljenosti na sistematskim društvenim nejednakostima kao i njegove nemogućnosti da podnese privremeno zaustavljanje ciklusa proizvodnje i potrošnje:

U javno zdravstvo, socijalnu zaštitu, obrazovanje i stanovanje iz tačke gledišta neoliberalne države nije bilo smisla ulagati: u radikalno raslojenom društvu siromašni ne vrede lečenja, bogati – uspešni i zaslužni – se i sami snalaze u privatnom sektoru, a svi dobro prilagođeni nestalno su mesta boravka. Socijalna sigurnost je, uz to, ideološki etiketirana kao antipod slobode i obeležje totalitarnih režima. Ovih dana svedočimo konsekvencama tih postavki. (Krstić 2020).

Ovako postavljena leva kritika neoliberalizma u kontekstu pandemije je nesumnjivo tačna, ali – previše uopštena, u smislu da se ne hvata u koštac sa konkretnom pandemijskom politikom kao pokušajem samog poretka da „zatvori“ legitimacijsku pukotinu, usled čega ima ograničen potencijal da pruži društvenim akterima smernice za pružanje otpora ovom „zatvaranju“.

Nešto veći potencijal u tom smislu ima specifični rečnik „života ispred ekonomije“, podvrsta leve kritike koja se fokusira na pandemijsku politiku. Njegov osnovni zahvat čini postuliranje imperativa minimizacije gubitka ljudskih života *direktno izazvanog* pandemijom (umiranje usled bolesti) kao imperativa koji mora imati primat nad svim drugim kolektivnim nastojanjima (sačuvati prihode i zaposlenje građana, očuvati profite preduzeća i sprečiti propadanje ekonomije, itd). Razmatranje gubitka ljudskih života *indirektno uzrokovanog* pandemijom – poput povećane smrtnosti od drugih bolesti zbog nemogućnosti dobijanja medicinske nege, ili usled psiho-fizičkih posledica dugotrajnog *lockdown*-a – u ovoj kritici najčešće

pada u drugi plan. Imperativ očuvanja života se zatim ukršta sa određenom vrstom političkog „realizma“, odnosno pravljjenjem distinkcije između idealnog i realno postojećeg stanja – u idealnom (socijalističkom) stanju, dilema „život versus ekonomija“ ne bi ni postojala, a pandemijska politika ne bi bila podređena interesima kapitala i hirovima političke klase.

Međutim, ova kritika prepoznaje da nesavršenost postojećeg stanja, u kombinaciji sa urgentnošću suprotstavljanja pandemiji, podrazumevaju da će i imperativ očuvanja života morati da se realizuje na nesavršen način. U najboljem slučaju, realizovaće se u vidu pandemijske politike koja je prožeta mahinacijama i arbitrarnošću autoritarne vlasti, ali koja *barem* ne okleva da donese radikalne anti-pandemijske mere poput *lockdown*-a, koje jedine mogu drastično smanjiti *direktnu* smrtnost od virusa. Ovakav politički realizam stoga neretko ishodi u određenoj preporuci da se uzdržimo od kritikovanja vlastodržaca dokle god su ovi *barem* spremni da donose radikalne anti-pandemijske mere, jer se dotični i onako teško odlučuju na ove po kapitalističku privredu štetne poteze:

Umesto da se društvena stvarnost analizira uzimajući u obzir složene strukturne i istorijske činioce, prateći pritom naučnu produkciju koja se odnosi na epidemiološku problematiku i naučno najzasnovanije preporuke, doslovno sve nabrojano prenebrežava se u korist jeftine psihopatologizacije „vođe“. Istovremeno, pripadnici nevladajuće intelektualne i političke elite u potpunosti prenebrežavaju svoju odgovornost za sadašnju užasnu epidemiološku situaciju – upravo su oni ti koji su svojom bezobzirnom kampanjom protiv mera vlastima servirali na tanjiru mogućnost da nas „bez ispaljenog metka“ sa bilo koje strane političkog spektra, žrtvuju na oltaru kapitala. Detinjasto suprotstavljanje smislenim merama uz pomoć apelovanja na potrošački mentalitet i refleks za zadržavanjem ličnog komfora, bez obzira na cenu u tuđim životima samo doprinosi jačanju „očinske figure“ nosioca vlasti i podrivanju poslednjih trunki sopstvenog legitimiteta. (Kovač & Veljić 2020)

Svaka kritika pandemijske politike koja dolazi iz pravca liberalnog proceduralizma se, kao što vidimo, diskredituje optužbama da je detinjasta, da ne razume ozbiljnost pretnje i urgentnost delanja u postojećim (nesavršenim) okolnostima, da svesno služi održanju kapitalizma nauštrb ljudskih života, te da je zapravo motivisana sitnim i egoističnim porivima samih kritičara, što doprinosi jačanju autoritarnog režima. Pored proceduralističkih kritičara, meta ove kritike povremeno postaju i širi slojevi stanovništva koji negoduju zbog radikalnijih mera, koji se sa jedne strane pozivaju da budu solidarni, da shvate da poštujući rigorozne mere štite ne samo svoj život već živote drugih, dok se istovremeno etiketiraju kao infantilni i nedorasli situaciji:

Mase stanovništva uveliko dobrovoljno učestvuju u efikasnom tihom likvidiranju starih i nemoćnih. Zatvaranje biruza izaziva proteste; odsustvo zahteva za zatvaranjem ili smanjivanjem proizvodnje (odnosno obuzdavanjem prenošenja zaraze kroz fabričke pogone i autobuse) govori o spremnosti radnika, premalo plaćenih i uplašanih od gubitka zaposlenja, da prećutno podrže politiku vlasti koja ekonomiji daje prednost nad životom; isto važi i za raširen zahtev da se obdaništa i škole ne zatvaraju: dečiji roditelji moraju da budu angažovani u privredi, bez obzira što time ugrožavaju živote vlastitih roditelja. (Ilić 2020)

Možemo uočiti da rečnik „života ispred ekonomije“ generalno razdvaja solidarnost i *političku subjektivnost* građana (posedovanje delatnih kapaciteta da se oblikuje institucionalni poredak u kojem se obitava) – građani bi po ovom shvatanju mogli biti solidarni u svakodnevicu (npr. po pitanju zatvaranja kafea) i u uslovima političke obespravljenosti i fragmentacije koju autoritarno-neoliberalni režim proizvodi i koja onemogućava solidarnost u ekonomskoj i političkoj sferi. Ovakva teorijska raspolućenost, kako ćemo videti, donekle rezonuje sa diskursom same pandemijske politike koja kreće sa sličnog polazišta.

Ova gruba i svakako nepotpuna skica rečnika „života ispred ekonomije“ koji bi trebalo da predstavlja konkretnu levu kritiku pandemijske politike u neoliberalnom poretku ukazuje nam na određene manjkavosti vokabulara koji bi *prima facie* trebalo da predstavlja najjače i najplodnije diskurzivno „oruđe“ na raspolaganju akterima za artikulaciju sopstvene kritike. Ako liberalni kritičari poseduju slepu mrlju u pogledu načina na koji strukturne nepravde kapitalizma potenciraju efekte pandemije na nepriviligovane društvene slojeve, njihove leve kolege, čini se, ne vide da njihov pomenuti politički realizam preta da samu kritiku pretoči u – apologiju postojećeg poretka i njemu svojstvenih tehnika dominacije. Ovde ćemo se fokusirati na jednu određenu slabost koja upućuje na neophodnost alternativne varijante leve kritike.

3. Pandemijska politika u neoliberalnoj demokratiji kao manifestacija kompleksne dominacije

Politički realizam rečnika „života ispred ekonomije“ previđa činjenicu da pandemijska politika neizbežno postaje poligon *društvene dominacije*, odnosno neutralisanja akterske kritike legitimnosti poretka. S obzirom na ozbiljnost pretnje koju pandemija predstavlja po dotičnu legitimnost, pandemijska politika zapravo postaje, ne samo još jedno polje dominacije među mnogim drugim, već *primarno* polje dokle god pandemija traje – naime,

upravo se unutar ovog polja otvara prostor za formulisanje sistemskih objašnjenja (nalik narativu o „neodrživosti *welfare state*-a“ nakon krize 2008) u pogledu iskustva aktera uzrokovanih pandemijom da „nešto nije u redu“ i da „nešto treba da se menja“ unutar institucionalnog poretka.

U kontekstu pandemije, sistemski odgovor na ova pitanja koji nam stiže sa televizijskih ekrana u najkraćem glasi: *građani* nisu u redu. Oni nisu kadri da razumeju ozbiljnost pretnje po funkcionalno održanje institucionalnog poretka koji pandemija predstavlja, te se stoga borba sa pandemijom, ali (i ovo je najznačajnija implikacija narativa) i buduća promena institucionalnog poretka kako bi dotični bolje odgovorio na nove kontingentne događaje mora prepustiti onima koji te događaje jedini *razumeju*: drugim rečima, ekspertima. Ovakav narativ reprezentuje osnovnu logiku tipa simboličke dominacije koju Lik Boltanski u *O kritici* naziva „kompleksnom dominacijom“: dominacijom koja počiva na prihvatanju nužnosti institucionalne promene u svetlu kontingentnih događaja, ali negira kapacitet običnih društvenih aktera da učestvuju u toj promeni, čije se osmišljavanje poverava „portparolima“ institucija – političarima i ekspertima (Boltanski, 2011). Polje pandemijske politike dakle širom otvara vrata portparolima – u ovom slučaju stručnjacima za javno zdravlje – da ovakvim narativima zavore „prvostepenu“ (nereflektovanu) rupturu poretka:

Epidemiolog Predrag Kon izjavio je da se tek od uvođenja vanrednog stanja zbog epidemije korona virusa „shvatilo koliko je bilo stanovništvo nedisciplinovano“ (*sic*), i da se tek potom shvatila ozbiljno izolacija i samoizolacija. (*Danas* 2020)

U ovoj izjavi se očituje da osnovna logika dominacije putem pandemijske politike u Srbiji podrazumeva međuprožimanje dve diskurzivne strategije: 1) *delegitimizovanja građanske suverenosti*, odnosno ideala kolektivnog samozakonodavstva građana kroz tehnike etiketiranja građana i 2) *fragmentacije građanstva* kroz podrivanje bazičnog međusobnog poverenja kao preduslova solidarnosti (kroz poruke da građani nisu u stanju da misle jedni o drugima, da „mladi ne brinu o starijima“, itd). Ove dve diskurzivne strategije, koje svojim prožimanjem tvore narativ o „nedisciplinovanim građanima“, predstavljaju moćnu kombinaciju, pomoću koje ne samo da se zatvara pukotina u legitimacijskom obrascu uzrokovanom pandemijom, već se unapređuje proces temeljnog političkog i ekonomskog razvlašćivanja građanstva.

Diskurzivno konstruisana dihotomija racionalne vlasti koja, naoružana ekspertskim znanjem „stoji na tlu objektivnosti“ (Siladi 2020) i neozbiljnih i neinformisanih građana predstavlja simbolički osnov za poistovećivanje

države sa izvršnom vlašću – za sečenje konstitutivne veze između pojma države i suverenog (a sada infantilizovanog i delegitimizovanog) građanstva. Ovaj simbolički akt sečenja se materijalizuje u pomenutoj *arbitrarnosti* pandemijske politike, poput Uredbe srpskog ministra policije koja se menja četiri puta u toku nedelju dana, i koja ima za cilj naturalizaciju autoritarnog administriranja i stvaranja manevarskog prostora da se pandemijska politika upodobi trenutnim interesima političke klase i kapitala. Sečenjem konstitutivne veze između države i suverenog građanstva, diskurs o „nedisciplinovanim građanima“ utire put dugoročnoj delegitimizaciji svih kolektivnih težnji građana ka društvenoj promeni – pre svega ka supstantivnoj promeni društveno-ekonomskog uređenja. Ako građani nisu u stanju da slede preporuke eksperata u pogledu pandemije, kako im se tek može poveriti odlučivanje o tako kompleksnim stvarima kao što je savremena ekonomija? Tehnokratsko-autoritarna pandemijska politika koju mnogi levi kritičari hvale kao „anti-kapitalističku“ zapravo predstavlja tehniku dominacije kojom se kapitalistički poredak dugoročno stavlja izvan domašaja akterske kritike.

Na prvi pogled nam se može učiniti da nas ova razmatranja vraćaju na aktuelnost proceduralističke kritike: nije li ovde predstavljena analiza kritičkog rečnika „života ispred ekonomije“ i sistemskog narativa o „nedisciplinovanim građanima“ (kao i njihovog problematičnog međusobnog rezonovanja) inspirisana klasičnim proceduralističkim idealom građanske suverenosti? Stvari se donekle komplikuju kada sistemski legitimacijski narativ posmatramo iz perspektive njegove *druge* dimenzije – fragmentacije građanstva kroz podrivanje temelja solidarnosti. Kada se fokusiramo na ovu tehniku dominacije, postaje jasno da nam proceduralistička kritika nije dovoljna ni za konceptualizovanje, ni za efektivno suprotstavljanje toj tehnici.

Pre svega, u ovoj dimenziji narativa o „nedisciplinovanim građanima“ uočavamo tendenciju koja bi se, u terminima kritičke teorije društva mogla nazvati „normativnim paradoksom“ (Honneth & Hartmann 2010). Axel Honeth (Axel Honneth) i Martin Hartman (Martin Hartmann) definišu „paradoks“ kao poseban slučaj „kontradikcije“ koji se karakteriše sledećom logikom: sam pokušaj realizacije određene namere zapravo opstruira mogućnost njene realizacije (Honneth & Hartmann 2010: 232). U slučaju da sama namera treba da se shvati kao očekivanje realizacije određene norme, imamo posla sa primerom „normativnog paradoksa“: u kontekstu narativa o nedisciplinovanim građanima, možemo konstatovati da *pokušaj* realizacije određene norme u stvarnosti (u ovom slučaju, nominalno progresivni čin pozivanja građana da budu solidarni) *opstruira realizaciju dotične norme* (narativ svojim etiketiranjem građana proizvodi realne efekte rasta njihovog međusobnog nepoverenja). Centralno pitanje koje se u ovom

kontekstu nameće jeste da li se u ovom paradoksalnom diskurzivnom zahvatu zapravo kauzalno *povezuju* prva i druga dimenzija narativa: drugim rečima, da li delegitimizacija građanske suverenosti *inherentno* podriiva i preduslove za praktikovanje solidarnosti?

Pokušaj davanja odgovora na ovo pitanje nas dovodi do *neophodnosti artikulisanja alternativne leve kritike* sistemske legitimnosti neoliberalnog poretka u uslovima pandemije, kritike koja bi elaborirala premisu „normativnog paradoksa“ i adekvatno odgovorila na sistemski narativ o „nedisciplinovanim građanima“ kao tehniku kompleksne dominacije – umesto da ga implicitno osnažuje.

4. Obrisi alternativne leve kritike: intersubjektivistička koncepcija autonomije i solidarnosti

Za veliki deo levice pojam *autonomije* nije od ključnog značaja – jedan od izuzetaka jesu tzv. „druga“ i „treća“ generacija Frankfurtske škole nakon Habermasovog (Jürgen Habermas) „jezičkog zaokreta“, struja koja nastoji da pojam autonomije rekonceptualizuje na osnovama drugačijim od liberalne atomističke socijalne ontologije. Stanovište koje, naspram klasičnog kantovskog shvatanja autonomije kao moralnog samoodređenja pojedinca, autonomiju shvata kao svojstvo ljudske intersubjektivnosti, odnosno određenih formi društvene interakcije koje počivaju na reciprocitetu i komplementarnosti, moglo bi se nazvati „hegelijansko-liberalnim“, i uključuje perspektive autora poput (već pomenutog) Aksela Honeta, Mev Kuk (Maev Cooke) i Antija Kaupinena (Antti Kauppinen).

U svojim skorijim radovima, Aksel Honet sebe definiše kao „hegelijanskog liberala“ (Honneth 2011b). Centralna ambicija Honetovih radova poput *Patnje od neodređenosti (Leiden an Unbestimmtheit)* i *Prava slobode (Das Recht der Freiheit)* je formulisanje jedne supstantivne neohegelijanske teorije pravde, metodološki ukorenjene u tzv. „normativnoj rekonstrukciji modernosti“ (Honneth 2001; 2010; 2011a). Ovaj projekat je u velikoj meri utemeljen u Honetovoj kritici klasične individualističke varijante liberalizma, i podrazumeva formulisanje jedne alternativne koncepcije lične autonomije kao svojstva intersubjektivno konstitutisanog sveta „običajnosti“ (*Sittlichkeit*). Određena „običajnost“ može predstavljati medijum autonomije pojedinca ukoliko je strukturisana u vidu *institucionalizovanih odnosa simetričnog intersubjektivnog priznanja* – lična autonomija dakle predstavlja *svojstvo* ovih intersubjektivnih odnosa, iskustvo tzv. „socijalne slobode“ unutar recipročnih i komplementarnih odnosa priznanja.

U *Pravu slobode*, Honet argumentuje da se najveći deo svakodnevne društvene interakcije u savremenim društvima sastoji od intersubjektivnih

odnosa „supstantivno-etičke“ prirode. Neki od ovih odnosa – odnosi u privatnoj sferi, u sferi kapitalističke proizvodnje i potrošnje, i unutar demokratske javne sfere – poseduju potencijal da društvenim akterima omoguće iskustvo „socijalne slobode“, odnosno autonomije shvaćene kao svojstva određenih vrsta interakcije. Druge dve vrste slobode u modernoj društvenoj stvarnosti – „negativna“ sloboda (odsustvo svih vrsta prinude, često poistovećeno sa slobodom kao takvom u svakodnevnom govoru) i „moralna“ ili „refleksivna“ sloboda (najčešće vezana za kantovsko shvatanje autonomije kao moralnog samoodređenja) predstavljaju tek nužne preduslove za mogućnost socijalne slobode. Po Honetu, savremena društva karakteriše određena *patologija* koja se sastoji u akterskom „zaboravu“ činjenice da je autonomija konstitutivno zavisna od postojanja određenih formi društvene interakcije (Honneth 2011a). Mev Kuk, još jedna teoretičarka intersubjektivne autonomije, naglašava da je ova zabluda o razdvojenosti autonomije i interakcije „fatalna greška“ u temelju ideje slobode koja je dominantna ne samo u liberalnoj demokratskoj tradiciji političkog mišljenja, već i u neorepublikanskoj (Cooke 2016; 2006).

Honetov glavni teorijski zahvat predstavlja konceptualizovanje određenih normativnih zahteva koji leže u temelju modernih društvenih sfera privatnosti, ekonomije i politike – ovi normativni zahtevi predstavljaju potencijal „socijalne slobode“ u datim sferama koji je samo delimično realizovan u faktičkim društvima današnjice. Guste interaktivne mreže koje se konstituišu u ovim sferama društvene stvarnosti predstavljaju samu „substancu“ autonomnog života. Honet preuzima Hegelovu definiciju slobode kao „bivanja sa sobom u drugome“ (*bei sich Selbst sein im Anderen*), stanja u kome pojedinac svog partnera u interakciji doživljava kao medijum sopstvenog samoostvarenja (Honneth 2011: 113-114). Socijalna sloboda (intersubjektivna autonomija) podrazumeva, dakle, da partneri u interakciji jedan drugome priznaju kapacitet da međusobno doprinesu samoostvarenju svakog od njih pojedinačno. Nivo ostvarenosti socijalne slobode u određenom društvu ogleda se u stepenu u kome se odnosi priznanja unutar triju društvenih podsistema karakterišu ovom „komplementarnom recipročnošću“.

Za naše potrebe najznačajnija je treća dimenzija socijalne slobode u Honetovoj perspektivi – ona koja se realizuje unutar demokratske javne sfere. Po Honetu, demokratska javna sfera je najznačajnija arena socijalne slobode, odnosno ima najveći *potencijal* slobode koji još uvek nije realizovan u društvima današnjice (Honneth 2011a: 470-471). Na prvi pogled nam se može učiniti da je ova institucionalna sfera konstituisana isključivo na principima negativne i refleksivne slobode (moralnog samoodređenja). Honet, međutim naglašava da je temelj svake funkcionalne demokratske javne sfere određeni kulturni obrazac koji naziva „demokratskom običajnošću“;

koji aktere uči da tretiraju demokratsko formiranje kolektivne političke volje kao vrednu aktivnost. U skladu sa svojom definicijom demokratije kao poretka „refleksivne kooperacije“, Honet argumentuje da se građanska politička prava ne mogu razumeti kao atributi izolovanih pojedinaca, već da su inherentno intersubjektivna. Na istom tragu, Mev Kuk argumentuje da je politička autonomija „procesualna“, u smislu da ona obitava prevažno u samoj angažovanosti u procesu deliberacije, u naporima individualnog aktera da ustanovi racionalnost određenih normi i principa kroz interakciju sa drugima u javnim oblicima deliberacije (Cooke 2016: 996).

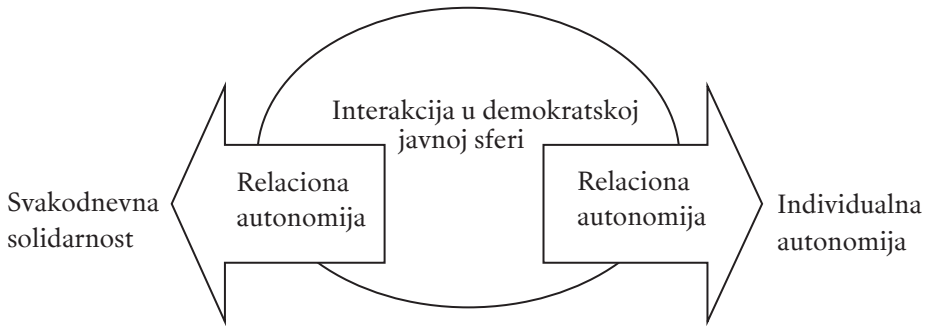
Honet svoju argumentaciju zasniva na Dirkemovoj koncepciji „ustavnog patriotizma“ i Djujievom shvatanju demokratije kao „vladavine refleksivnosti“, kolektivne upotrebe intelekta radi rešavanja problema koji stalno iskrsavaju u svakodnevici (Honneth 2011a: 504-505). Za takvu aktivnost nije dovoljno da demokratska javna sfera bude zasnovana na negativnoj i refleksivnoj slobodi. Aktere mora da povezuje i osećaj komplementarne recipročnosti, odnosno međuzavisnosti i jednake vrednosti njihovih doprinosa formulisanju kolektivne volje – ovaj osećaj za Honeta predstavlja samu supstancu solidarnosti.

Anti Kaupinen elaborira Honetov argument na sledeći način: upravo kada osetimo smetnje u normalnom funkcionisanju ovih intersubjektivnih odnosa reciprociteta i komplementarnosti, shvatamo da su oni konstitutivni za naš osećaj lične autonomije: „Honetovo metodološko polazište predstavlja hegelijanski uvid da se zavisnost autonomije od društvenih odnosa očituje u trenutku kada prekid ovih odnosa redukuje sposobnost pojedinaca da prave autonomne izbore. Inače nevidljiva intersubjektivna priroda autonomije manifestuje se kada postoji problem“ (Kaupinen 2011: 267). Za Kaupinena, institucionalni poredak koji obezbeđuje prostor za intersubjektivno konstituisanje autonomije aktera, dakle demokratska javna sfera, mora imati sledeće karakteristike: „a) pravila društvenih praksi moraju rezonovati sa personalnim razlozima za delanje aktera, b) akter mora imati mogućnost da se uveri da je (a) slučaj; i c) akter kognitivno i emocionalno prihvata da je (a) slučaj (subjektivno iskustvo priznanja)“ (Kaupinen 2011: 290) – ukoliko su ovi uslovi ispunjeni, akteri se „u društvenom svetu osećaju kao kod kuće“.

Upravo je osećaj „komplementarne recipročnosti“ delanja individualnih aktera u interaktivnim odnosima garant njihovog bazičnog međusobnog poverenja u uslovima drastičnih ruptura institucionalnog poretka prouzrokovanih događajima poput pandemije. Na druge aktere se oslanjamo da bismo ustanovili *racionalnost* odnosno *validnost* sopstvenih evaluacija kontingentne situacije – kada svoje etičke razloge iznose drugima na prosuđivanje, Kuk argumentuje, akteri se angažuju u procesima intersubjektivne refleksije koji

su *delimično konstitutivni* za validnost ovih razloga (Cooke 2016: 997). Kako bismo pokušali da donekle sistematizujemo i formalizujemo ove opservacije, mogli bismo se poslužiti sledećim jednostavnim dijagramom:

Figura 1: logika intersubjektivnog konstituisanja autonomije kao preduslova solidarnosti

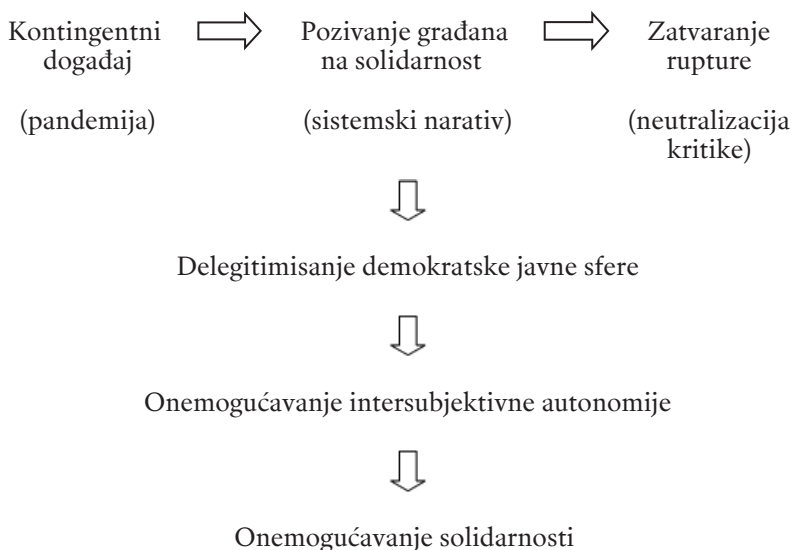
Dijagram nam pomaže da shvatimo da se solidarnost u svakodnevici i autonomija kao individualno samoodređenje ne mogu u potpunosti redukovati na formu autonomije koja se konstituiše kroz interakciju unutar demokratske javne sfere, ali da su istovremeno *konstitutivno zavisne* od nje. Intersubjektivistički model autonomije nam, dakle, pomaže da artikulišemo „šta nije u redu“ sa pandemijskom politikom u neoliberalnoj Srbiji – umesto da osnažuje ove bazične preduslove ljudske solidarnosti u uslovima radikalne neizvesnosti, ova politika etiketiranjem građana dodatno podriva ove preduslove. Kako, u preciznom smislu, funkcioniše ova logika podriivanja?

Odričući akterima umne kapacitete za nošenje sa pandemijom, diskurs o „nedisciplinovanim građanima“ akterima pre svega poručuje da se ne mogu osloniti jedni na druge, tj. da ne mogu jedni druge tretirati kao garante lične autonomije kroz intersubjektivne odnose priznanja i kolektivne reflektivne validacije individualnih etičkih principa. Već smo uočili da legitimacijski diskurs ima bazičnu strukturu „normativnog paradoksa“, jer istovremeno poziva građane da budu „solidarni“ i kroz samo ovo pozivanje podriva njihove kapacitete za praktikovanje solidarnosti. Ova paradoksalnost izoštrava naše razumevanje konstitutivne veze između „horizontalne“ i „vertikalne“ solidarnosti, tj. solidarnosti u svakodnevnom smislu i solidarnosti kao „socijalne slobode“, dakle reflektivne aproproijacije intersubjektivno konstituisane autonomije unutar demokratske javne sfere. Ukoliko je ponje iskustvo onemogućeno tehnikama dominacije koje ukidaju ovu sferu, teško ćemo iz sebe moći da iznedrimo i osećaj svakodnevne, „komšijske“ solidarnosti. Ako nemamo bazično poverenje da možemo biti „sa sobom

u drugima“, da se možemo osloniti na naše partnere u interakciji kako bismo utvrdili da li naše pretpostavke o tome šta „temeljno nije u redu“ sa društvom nakon izbijanja pandemije imaju ikakvog smisla, ako su dakle ti drugi infantilni i samozainteresovani „kovidioti“, onda je razumna reakcija da spram tih istih drugih osećamo – oprez i distancu, a ne solidarnost.

Preliminarni teorijski model intersubjektivnog konstituisanja autonomije aktera, kao i utemeljenosti osećaja solidarnosti u ovoj formi autonomije, osvetljava nam *formalnu logiku* narativa o „nedisciplinovanim građanima“ kao forme kompleksne dominacije koja ima karakteristike „normativnog paradoksa“:

Figura 2: logika narativa o „nedisciplinovanim građanima“ kao forme kompleksne dominacije

Dijagram nam pokazuje da sistemski narativ o nedisciplinovanim građanima koji delegitimiše regulativni ideal građanske suverenosti putem sečenja konstitutivne veze između suverenog građanstva i države – dakle kroz delegitimisanje demokratske javne sfere – *inherentno* podriva osnovne preduslove osećanja solidarnosti građana (u formi komplementarne recipročnosti). Horizontalne strelice u dijagramu prikazuju osnovnu *funkciju* kompleksne dominacije (zatvaranje pukotine u obrascu sistemske legitimizacije stvorene pandemijom i prostora za supstantivnu društvenu promenu), dok vertikalne strelice slede *logiku* dominacije u formi normativnog paradoksa (pozivanje građana na solidarnost putem kog se podrivaju bazični uslovi praktikovanja solidarnosti).

5. Zaključak: novim modelima protiv novih trikova

Jedan od efekata normativnog paradoksa utkanog u diskurs pandemijske politike je i taj da podriivanje konstitutivne veze između solidarnosti i autonomije portparolima neoliberalnih institucija omogućava da prisvoje prvu dimenziju u svom javnom govoru i da se predstavljaju kao *promoteri* (depolitizovane) solidarnosti. Upravo su ovi portparoli širom sveta – eksperti i predstavnici izvršne vlasti – ti koji sada pozivaju građane da budu „solidarni“ a ne egoistični, da „misle na druge a ne samo na sebe“. Licemernost ovih poziva naravno proizlazi iz činjenice da te iste institucije građane kroz mehanizme socijalizacije od malih nogu „proizvode“ u egoistične, kalkulišuće *homo economicus-e*, da ih politički fragmentuju i atomizuju, ne bi li sprečile njihovo organizovanje u progresivne političke pokrete. Vlast u Srbiji danas prednjači u zazivanju solidarnosti, iako je do juče poručivala građanima da moraju da otrešu svoj parazitski „samoupravljački“ kolektivizam i da postanu vredni, atomizovani, takmičarski nastrojani Protestanti. Model intersubjektivnog konstituisanja lične autonomije nam može pomoći da razobličimo ovaj narativ i suprotstavimo se analiziranoj tehnici kompleksne društvene dominacije.

U svojoj *eksplanatornoj* (razoktrivajućoj) dimenziji, model nam ukazuje na činjenicu da narativ o nedisciplinovanim građanima dodatno pogoršava efekte pandemije kao kontingentnog događaja – on produbljuje osećanje nemoći, nesigurnosti i međusobnog nepoverenja aktera svojim atakom na princip građanske suverenosti, jer institucionalizacija ovog principa u formi demokratske javne sfere ustanovljuje sam „prostor mogućnosti“ za osećanje solidarnosti. *Funkcija* sistemskog narativa je da ova osećanja nemoći produbi upravo u cilju onsaživanja systemske legitimnosti i zatvaranja prostora za društvenu promenu. Iako osetljivi za određene elemente dominacije u pandemijskoj politici, rečnici proceduralizma i „života ispred ekonomije“ ne uspevaju da dijagnostikuju normativno-paradoksalnu logiku sistemskog narativa, te stoga ili ostaju na nivou dijagnoze „autoritarnosti“ pandemijske politike, ili čak nastoje da osnaže režimske pozive na „solidarnost“.

U svojoj *normativnoj* (preskriptivnoj) dimenziji, model intersubjektivnog konstituisanja lične autonomije nam može, kao akterima, dati u ruke i izvesno oruđe za pomenutu „drugostepenu“ rupturu systemske legitimnosti (eksplicitnu aktersku kritiku) – on nam ukazuje na to šta „mora da se menja“ u institucionalnom poretku, a ne može se promeniti prostom ekspertskom intervencijom. U pitanju je naravno dalja *realizacija* regulativnog ideala demokratske javne sfere kao garanta autonomije i solidarnosti i lokusa kolektivne upotrebe intelekta radi formulisanja najboljeg mogućeg odgovora na buduće kontingentne događaje. Teško da se ovaj ideal može

dalje realizovati u uslovima društveno-ekonomskog poretka zasnovanog na takmičarskom individualizmu i maksimizaciji izvlačenja viška vrednosti iz rada neoliberalnih „samopreduzetnika“.

Literatura

- Boltanski, Luc (2006), *On Justification: Economies of Worth*, Princeton: Princeton University Press.
- Boltanski, Luc (2011), *On Critique: A Sociology of Emancipation*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1991), *Language and Symbolic Power*, Harvard: Harvard University Press.
- Cooke, Maeve (2016), „Civil obedience and disobedience“, *Philosophy & Social Criticism* 42 (10): 995-1003.
- Cooke, Maeve (2006), *Re-Presenting the Good Society*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Danas (2020), „Kon: tek od uvođenja vanrednog stanja shvaćeno kolika je nedisciplina građana“, 16. april, <https://www.danas.rs/drustvo/kon-tek-od-uvodjenja-vanrednog-stanja-shvaceno-kolika-je-nedisciplina-gradjana/> (pristupljeno 5. novembra 2020).
- Honneth, Axel (2011a), *Das Recht der Freiheit*, Berlin: Suhrkamp.
- Honneth, Axel (2011b), „Rejoinder“, u: Danielle Petherbridge (prir.), *Axel Honneth: Critical Essays*, Leiden: Brill.
- Honneth, Axel & Martin Hartmann (2010), „Paradoxien der Kapitalistischen Modernisierung: ein Untersuchungsprogramm“, u: Axel Honneth, *Das Ich im Wir: Studien zur Anerkennungstheorie*, Berlin: Suhrkamp Taschenbuch.
- Ilić, Vladimir (2020), „Korona i Hitlerovi dobrovoljni dželatiji“, *Peščanik*, 28. oktobar, <https://pescanik.net/korona-i-hitlerovi-dobrovoljni-dz-elati/?fbclid=IwAR1k1Jb3SGFzOVmt9YyNB-trgxIPHSXXDBwNkc-9XErRMMVMG2FFCMLoGYukA> (pristupljeno 4. novembra 2020).
- Kauppinen, Antti (2011), „The Social Dimension of Autonomy“, u: Danielle Petherbridge (prir.), *Axel Honneth: Critical Essays*, Leiden: Brill.
- Kovač, Emil & Jelena Veljić (2020), „Klasni i biološki rat – elite i kovid protiv stanovništva“, 20. avgust, <http://www.elektrobeton.net/mikser/klasni-bioloski-rat-elite-i-kovid-protiv-stanovnistva/?fbclid=IwAR3FLPuLsDqEUWTNdlCn7Ab5Xzw5VNA06qgkNTUS9T4BON8maJ7mLdaIaxM> (pristupljeno 3. 11. 2020).
- Krstić, Iskra (2020), „Pandemija koronavirusa je učinila očiglednom neodrživost sistema“, 30. mart, <https://www.masina.rs/?p=12900> (pristupljeno 3. novembar 2020).
- Mandić, Sofija (2020), „Druga nedelja: Uredba na Naredbi“, *Peščanik*, 30. mart <https://pescanik.net/druga-nedelja-uredba-na-naredbi/> (pristupljeno 4. novembra 2020).
- Mason, Paul (2020), „Will coronavirus signal the end of capitalism“, *Al Jazeera*, 3. april <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/4/3/will-coronavirus-signal-the-end-of-capitalism/> (pristupljeno 2. novembar 2020).
- Siladi, Botond (2020), „Šta nam epidemija govori o našim društvima, i šta ostaje nakon nje“, 26. mart, <https://ifdt.community/2020/03/26/botond-siladi-sta-nam-epidemija-govori-o-nasim-drustvima-i-sta-ostaje-nakon-nje/> (pristupljeno 1. novembar 2020).

Marjan Ivković

SOLIDARITY AND AUTONOMY IN THE CONTEXT OF THE PANDEMIC: DOMINANT VOCABULARIES OF CRITIQUE AND AN OUTLINE OF AN ALTERNATIVE

Summary

The paper analyzes dominant vocabularies of the critique of the official Covid-19 pandemic policy in Serbia, which are considered representative of the general emancipatory potential of the pandemic, in the sense of its potential to delegitimize neoliberal democracy. The paper examines two such vocabularies which possess a certain critical potential in this respect – the “proceduralist liberal-democratic” one and the vocabulary of “life before economy” – in order to point to the incapacity of these vocabularies to grasp the state pandemic policy as a form of social domination which counters the threat to the legitimacy of the political order created by the pandemic. The author analyzes the nature of social domination that can be read out of the main narrative of the pandemic policy – the narrative of “undisciplined citizens” – and concludes that this is a type of “complex domination” (Luc Boltanski) which possesses the structure of a “normative paradox” (Axel Honneth and Martin Hartmann). Finally, the paper presents an outline of an alternative left critique of the pandemic policy which formulates a preliminary model of the “intersubjective constitution” of personal autonomy in the democratic public sphere as the basic precondition for the capacity of citizens to express mutual solidarity.

Keywords

pandemic, legitimization, vocabulary of critique, neoliberalism, autonomy, solidarity, intersubjectivity

